Knowledgeable Research (KR) 2026, Special Vol., (5):02
ISSN: 2583-6633, CODEN: KRABAU
International open-access peer-reviewed refereed monthly journal
https://knowledgeableresearch.com/index.php/1

कृत्रिम बुद्धिमत्ताआणि लोकशाही : डीपफेक्स, राजकीय संवादआणि मतदार स्वायत्तता

[1]डॉ.सौदागर फयाज मुनीरसाब*
असोसिएट प्रोफेसर, विभाग प्रमुख व संशोधक मार्गदर्शक, राज्यशास्त्र विभाग,
इंदिरा गांधी वरिष्ठ महाविद्यालय, सिडको, नवीन नांदेड
[2]डॉ. शार्दुल माणिकराव सेलूकर
प्रोफेसर, विभाग प्रमुख, राज्यशास्त्र विभाग,
विठ्ठलराव पाटील महाविद्यालय, काळे, जि. कोल्हापूर

शोध सार

कृत्रिमबुद्धिमत्ता (AI) आधारित तंत्रज्ञानाने राजकीय संवाद आणि निवडणूक प्रचाराच्या पद्धतींमध्ये आमूलाग्र बदल घडवून आणले आहेत. डीपफेक्स, अल्गोरिदमिकप्रचार, टार्गेटेड राजकीय जाहिराती यांमुळे मतदारांच्या निर्णयप्रक्रियेवर प्रभाव पडत आहे. प्रस्तुत संशोधन लेखात AI, डीपफेक तंत्रज्ञान आणि राजकीय संवाद यांचा लोकशाहीवर होणारा परिणाम अभ्यासण्यात आलाआहे. विशेषतः मतदार स्वायत्ततेवर (Voter Autonomy) होणारे परिणाम आणि भारतीय लोकशाहीसाठी उद्भवणारी आव्हाने यांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

बीज शब्द: *कृत्रिम बुद्धिमत्ता, डीपफेक्स, निवडणूक लोकशाही, राजकीय संवाद, मतदार स्वायत्तता, भारतीय संविधान.*

Received: 02/12/2025
Accepted: 17/01/2026
Published: 31/01/2026

***Corresponding Author:**
डॉ.सौदागर फयाज मुनीरसाब
Email: fayaj11@gmail.com

1. प्रस्तावना :

लोकशाही व्यवस्थेचा कणा म्हणजे स्वतंत्र, निष्पक्ष आणि माहितीपूर्ण निवडणूक प्रक्रिया. डिजिटल युगात राजकीय संवाद सोशल मीडिया, डिजिटल प्लॅटफॉर्म्स आणि AI तंत्रज्ञानावर मोठ्या प्रमाणात अवलंबून झाला आहे. मात्र, डीपफेक्ससारख्या तंत्रज्ञानामुळे खोटी माहिती, भ्रमनिर्मिती आणि मतदारांच्या निर्णयक्षमतेवर प्रश्न चिन्ह निर्माण झाले आहे.

2. संशोधन समस्येचे विधान :

AI आधारित डीपफेक्स आणि डिजिटल राजकीय संवाद लोकशाहीस बाधा पोहोचवत आहेत काय ? मतदार स्वायत्ततेचे संरक्षण कसे करावे ?

3. संशोधन उद्दिष्टे :

1. AI आणि डीपफेक तंत्रज्ञानाचा राजकीय संवादावर परिणाम अभ्यासणे
2. डीपफेक्सचा मतदार स्वायत्ततेवर होणारा प्रभाव विश्लेषित करणे.
3. भारतीय लोकशाहीसमोरील धोके ओळखणे.
4. उपाययोजना व धोरणात्मक सूचना मांडणे

4. संशोधन गृहितके :

1. डीपफेक्समुळे मतदार दिशाभूल होतात
2. AI आधारित प्रचार मतदार स्वायत्ततेस बाधा आणतो
3. मजबूत नियमनाशिवाय लोकशाही कमजोर होते

5. संशोधनपद्धती

या संशोधनासाठी वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला असून दुय्यमस्रोतांचा (पुस्तके, संशोधनलेख, निवडणूकआयोग अहवाल, न्यायालयीन निर्णय) वापर करण्यात आला आहे.

6. कृत्रिमबुद्धिमत्ता: संकल्पनावस्वरूप :

कृत्रिम बुद्धिमत्ता म्हणजे संगणकीय प्रणाली ज्या मानवी बुद्धिमत्तेप्रमाणे शिकतात, विश्लेषण करतात व निर्णय घेतात. मशीनलर्निंग, न्यूरलनेटवर्क्स आणि जनरेटिव्ह AI यांचा यात समावेश होतो.

9. लोकशाही : अर्थ व महत्त्व :

लोकशाही म्हणजे नागरिकांना मुक्तपणे मतदान करण्याचा अधिकार आणि सक्षम पर्याय निवडण्याची संधी.

10. डीपफेक तंत्रज्ञान : स्वरूप व कार्यपद्धती :

डीपफेक्स म्हणजे AI वापरून तयार केलेले बनावट व्हिडिओ, ऑडिओ किंवा प्रतिमा, ज्या वास्तवासारख्या भासतात.

11. राजकीय संवादात AI चावापर

1. टार्गेटेड जाहिराती
2. सोशल मीडिया बॉट्स
3. वैयक्तिकृत प्रचार संदेश
4. मतदारवर्तन विश्लेषण

12. डीपफेक्स आणि चुकीची माहिती

डीपफेक्समुळे खोटी माहिती (Fake News) अधिक विश्वासार्ह बनते, ज्यामुळे लोकशाही संवाद दूषित होतो.

13. मतदार स्वायत्तता : संकल्पनात्मक विश्लेषण :

मतदार स्वायत्तता म्हणजे कोणत्याही दबावाशिवाय, सत्यमाहितीच्या आधारे निर्णय घेण्याची क्षमता.

14. डीपफेक्सचा मतदारांवर परिणाम

1. भ्रमनिर्मिती
2. विश्वासघात
3. भावनिक ध्रुवीकरण
4. मतदान निर्णयात हस्तक्षेप

15. भारतीय निवडणूक प्रक्रिया व संविधान:

भारतीय संविधान अनुच्छेद 324 अंतर्गत निवडणूक आयोगाला स्वायत्त अधिकार देतो.

16. भारतातील उदाहरणे व अनुभव:

1. सोशल मीडियाद्वारे चुकीचा प्रचार
2. निवडणूक काळातील AI जनरेटेड व्हिडिओ
3. व्हॉट्सॲप फॉरवर्ड्सचा प्रभाव

17. आंतरराष्ट्रीय अनुभव :

अमेरिका, युरोप व आफ्रिकन देशांत डीपफेक्सचा निवडणूक प्रक्रियेवर परिणाम दिसून येतो.

18. लोकशाही समोरील धोके :

1. लोकमताचे कृत्रिम नियंत्रण.
2. निवडणूक प्रक्रियेवरील विश्वास कमी होणे.
3. 'Post-Truth Democracy' ची निर्मिती.

19. कायदेशीर, नैतिक व तांत्रिक आव्हाने :

1. डीपफेक ओळखण्यातील अडचणी
2. जबाबदारी निश्चिती
3. अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यविरुद्ध नियमन

20. प्रतिबंधात्मक उपाय व धोरणात्मक सूचना

1. डीपफेक विरोधी कायदे
2. निवडणूक आयोगाची तांत्रिक क्षमता वाढवणे
3. सोशल मीडिया नियमन
4. डिजिटल साक्षरता
5. AI-आधारित डीपफेक शोधप्रणाली

21. निष्कर्ष

AI तंत्रज्ञानामुळे लोकशाही अधिक कार्यक्षम होऊ शकते, परंतु डीपफेक्स आणि दिशाभूल करणाऱ्या प्रचारामुळे मतदार स्वायत्ततेस गंभीर धोका निर्माण झाला आहे. योग्य कायदे, नैतिकता आणि जनजागृती यांच्या माध्यमातूनच लोकशाहीचे संरक्षण शक्यआहे.

22. संदर्भसूची (References):

1. भारतीयसंविधान
2. Election Commission of India Reports
3. AI and Democracy – UNESCO
4. Deepfakes and Electoral Integrity – Academic Journals